

La Gesamtausgabe d'Ernst Bloch

Ernst Bloch, entre nosaltres:
Butlletí biobibliogràfic (III)*

Josep Manuel Udina i Cobo

9. *Dret natural i dignitat humana*: 1961.

Naturrecht und menschliche Würde, GA 6 (1961), 367 pp.

Traducció castellana: *Derecho natural y dignidad humana* (trad.: Felipe GONZÁLEZ VICÉN). Aguilar, Madrid 1980, 332 pp.

Aquest volum i els dos que presentarem a continuació no són sinó exemples d'una única manera blochiana d'aproximació a la història de la filosofia; la manera, un xic detectivesca, de qui rastreja pertot arreu i amb qualsevol disculpa petjades i indicis d'una sola cosa: aquell *novum*, *sum-mum* i *ultimum*, l'encara-no-ésser i l'encara-no-conscient —aquella utopia que és objecte de tota esperança i que és la possibilitat escatològica en virtut de la qual es mou tota la història— de què parlàvem en referir-nos a l'obra anterior. Almenys en un tal sentit és reïnterpretat per Bloch, a *Dret natural i dignitat humana*, el tractament que al llarg de la història del pensament ha rebut el tema de la llei moral i del dret, àdhuc com a «dret natural» —concepte anàleg al de «llei natural», tan sovint invocada per a afavorir el conservadorisme més radical o els interessos de classe, i corresponentment contraposada així a la força revolucionària de l'autèntica justícia, de la «dignitat humana»¹⁰¹. Tota la història de la filosofia moral, del dret i, en certa manera, de la política mateixa —segons hom entén

* Aquest article és continuació dels ja publicats en aquesta revista: *Enrahonar*, 1985, núm. 12, pp. 55-70 i *Enrahonar*, 1986, núm. 13, pp. 127-154.

¹⁰¹ D'aquí la dificultat marxiana d'acceptar el dret (i, encara més, el dret natural) com a dimensió aprofitable revolucionàriament i progressistent. I és per això que Bloch dedica a la qüestió tot el cap. 20 de la seva obra, intitulat: «Reserva marxista respecte del dret i respecte també del dret natural; el problema d'una quinta essència sense classes del "demptus" en el dret natural» (*Naturrecht und menschliche Würde*, GA 6 [1961], pp. 206-238; traducció castellana: *Derecho natural y dignidad humana*, Aguilar, Madrid 1980, pp. 184-212).

aquesta contemporàniament— desfila per les pàgines del llibre per tal d'ésser-hi reexaminada *sub specie utopiae*, si val a dir-ho així ¹⁰²; des dels filòsofs antics (sofistes, estoics i pensadors romans) fins al problema de la relació entre dret —dret natural— i marxisme, i qüestions complementàries, però no menys importants (com és ara la qüestió del dret subjectiu i objectiu, la del dret i la moral, o la de les relacions entre estructura social i individu) ¹⁰³; sense deixar d'abordar un Tomàs d'Aquino i la Reforma, els grans racionalitzadors del dret natural (Althusius, Hobbes, Grotius) o les figures més destacades de la filosofia moral i política de la modernitat (Rousseau, Kant, els tres grans idealistes, Bachofen) ¹⁰⁴; i sense oblidar una contraposició eloqüent entre dret tardoburgès i ideal de la tricolor (llibertat, igualtat, fraternitat) ¹⁰⁵. A manera d'«apèndix» final, el darrer capítol del volum recull l'estudi que Bloch havia publicat el 1953 sobre *Christian Thomasius* ¹⁰⁶. Al del seu coneixement de l'autor, el traductor castellà afegia un segon títol com a garantia de la seva tasca: el fet que

¹⁰² Valguí, en tot cas, l'expressió —i les seves connotacions— per subratllar que l'aportació de Bloch resta lluny d'ésser un estudi legal, fet des de perspectives i d'interessos propis dels homes del dret. Bloch és sempre filòsof, i és sempre filosòfic el seu interès, com són filosòfiques la seva perspectiva i la seva intenció.

¹⁰³ A part els tres capítols introductoris, el volum comença amb la filosofia antiga (*Naturrecht und menschliche Würde*, GA 6 [1961], pp. 20-37; traducció castellana: *Derecho natural y dignidad humana*, ed. cit., pp. 9-26; cc. 4-6) i, després d'abordar el ja esmentat problema de la relació dret-marxisme (*op. cit.*, pp. 206-238; trad. cit., pp. 184-212; cap. 20) i de referir-se alhora a les qüestions del dret subjectiu i objectiu (*op. cit.*, pp. 238-259; trad. cit., pp. 213-232; cap. 21) i del dret i la moral (*op. cit.*, pp. 270-276; trad. cit., pp. 233-247; cap. 22), planteja en els seus darrers tres capítols sengles temes el denominador comú dels quals fóra el plantejament de la qüestió de les relacions estructura-individu: «Dret penal, tragèdia i la veritable negació del delictes», «Origen de l'estat, dret públic, *arcana dominationis* i llur contrari» i «El déu estatitzat i el dret a la comunitat» (*op. cit.*, pp. 276-299, 299-310 i 310-314; trad. cit., pp. 248-269, 270-279 i 280-284; caps. 23-25).

¹⁰⁴ *Op. cit.*, pp. 38-151; trad. cit., pp. 27-133 (caps. 7-17). Tomàs d'Aquino i la Reforma, dret natural relatiu i la seva idealització (caps. 7-8); Althusius, Hobbes i Grotius, racionalització del dret natural (caps. 9-10); el contracte social rousseauià o l'a priori kantiano-fichteà, com a noves maneres de fonamentació del dret (caps. 11-12); heus aquí els successius temes del recorregut blochià sobre la història del dret, els seus problemes i les seves virtualitats utòpiques. Completen la sèrie, entre altres, el tema de la llei positiva (cap. 13) i el de la fonamentació schellingiana del dret i els seus ulteriors desenvolupaments (cap. 14); segueix la presentació de la destacada figura de Bachofen (1815-1887) i del tema Gea-Themis (caps. 15-16), i la de la figura —anterior, no menys influent i ambigua— de Hegel (cap. 17).

¹⁰⁵ *Op. cit.*, pp. 151-206; trad. cit., pp. 134-183 (caps. 18-19). Òbviament, el lema de la Revolució Francesa porta l'autor al tema mateix del marxisme (objecte del cap. 20).

¹⁰⁶ *Op. cit.*, pp. 315-356; trad. cit., pp. 285-321 (cap. 26). *Christian Thomasius, ein deutscher Gelehrter ohne Misere* (C. Th. un lletraferit alemany sense misèria) fou publicat per Aufbau (Berlín oriental). La inclusió del llibre com a apèndix del volum temàtic corresponent és equivalent a la inclusió d'Avicenna i l'esquerra aristotèlica en el volum d'El problema del materialisme (cf. *infra* n. 113).

era catedràtic de dret ¹⁰⁷; pel que fa a la versió francesa de l'obra, són com sempre destacables algunes aportacions típicament seves ¹⁰⁸.

10. *El problema del materialisme, la seva història i substància* (pot remuntar-se als anys 1936-1937): 1972.

Das Materialismusproblem, seine Geschichte und Substanz, GA 7 (1972), 553 pp.

Reelaboració ampliada de materials prou antics ¹⁰⁹, el volum inclou un doble repàs històrico-filosòfic del concepte de matèria: com a categoria gnoseològica (tema d'un «primer curs» ¹¹⁰; i com a categoria ontico-cosmològica (tema del «segon curs» ¹¹¹. A part els dos conjunts introductoris, n'hi ha dos més de finals, relatius respectivament a les ciències físiques i de la natura i a qüestions clau del materialisme ¹¹². Hom pot considerar compendi significatiu de tota l'obra l'apèndix en què Bloch incorporava el seu llibre de 1952. *Avicenna i l'esquerra aristotèlica* ¹¹³; es tracta, d'altra banda, de l'única part del volum traduïda al castellà ¹¹⁴.

¹⁰⁷ La traducció castellana de Felipe GONZÁLEZ VICÉN de *Derecho natural y dignidad humana* és potser per això més reeixida que no la d'*El principio esperanza* (cf. *supra* n. 100). En tot cas, ambdues versions foren acabades simultàniament, i el volum de feina que comporten només podia abastar-lo un traductor que pogués disposar de coneixements i temps, com en disposava un catedràtic jubilat.

¹⁰⁸ Com sempre, els traductors francesos (Denis AUTHIER i Jean LACOSTE) de *Droit naturel et dignité humaine* (Payot, París 1976, 330 pp.) no sols fan més intel·ligible, mitjançant perifrasis i altres recursos, el críptic i a vegades fosc estil bolchià, sinó que alhora hi afegeixen notes a peu de plana, prou útils en àmbits culturals diversos de l'alemany o a lectors no particularment iniciats en qüestions de dret. El traductor castellà, amb els seus coneixements, podia haver fet una tasca equivalent encara més completa.

¹⁰⁹ Cf. *Das Materialismusproblem, seine Geschichte und Substanz*, GA 7 (1972), p. 6.

¹¹⁰ *Op. cit.*, pp. 32-131: «Primer curs. Les doctrines del singular i de l'universal en llur relació amb el tema de la matèria».

¹¹¹ *Op. cit.*, pp. 132-315: «Segon curs. Les doctrines de la matèria i els indicis de la finalitat i del caràcter obert d'aquesta».

¹¹² Cf. *Op. cit.*, pp. 21-23 (caps. 1-2) i 24-31 (caps. 3-6), pel que fa als apartats introductoris; i pp. 316-376 («Al voltant dels corrents fred i càlid en les representacions de la natura»; caps. 37-40) i 377-478 («Al voltant de la relació ésser-consciència: objectiu i *novum* en el materialisme especulatiu»; caps. 41-47), pel que fa als dos conjunts finals.

¹¹³ *Op. cit.*, pp. 479-546; traducció castellana: *Avicenna y la izquierda aristotélica* (trad.: Jorge DEIKE ROBLES), Ciencia Nueva, Madrid 1966, 118 pp. L'escrit fou publicat com a llibre al Berlín oriental amb motiu del centenari (segons la cronologia àrab) de la mort d'Avicenna, per bé que la interpretació que Bloch fa d'aquest és més una interpretació de la filosofia d'Averrois. L'obra fou reeditada a Frankfurt am Main el 1963, amb edicions circumstancials que la traducció castellana recull i que foren incorporades a la *Gesamtausgabe*.

¹¹⁴ Com la versió de Thomas Münzer, *teólogo de la revolución*, del mateix traductor, considerem *Avicenna y la izquierda aristotélica* un bon treball. Llàstima que no tingui, com

Òbviament, en el doble recorregut de l'autor per la història de la filosofia (en els cursos primer i segon ja esmentats), gairebé la meitat dels pensadors són tractats dues vegades ¹¹⁵; de la resta, són majoria els abordats sols en el segon dels cursos ¹¹⁶. En qualsevol cas és fàcil de veure la similitud d'aquest volum i de l'anterior (sobre el dret natural), i és per això que el del materialisme ha d'ésser presentat precisament aquí, més enllà dels problemes que pel que fa al cas plantegi una exacta datació dels materials originaris recollits en el volum present ¹¹⁷ (aquesta datació justifica, d'altra banda, la dedicatòria del volum: «a l'amic de joventut, Georg Lukács») ¹¹⁸.

11. *Intermons en la història de la filosofia* (pot remuntar-se a cursos dels anys 1950-1956): 1972 i 1976.

Zwischenwelten in der Philosophiegeschichte. Aus Leipziger Vorlesungen, GA 12 (1977), 341 pp.

Trad. cast.: *Entremundos en la historia de la filosofía*

(trad.: Justo PÉREZ DEL CORRAL). Taurus, Madrid 1984, 294 pp.

Aquest és el tercer d'un conjunt de volums formalment referits a la totalitat de la història de la filosofia, motiu pel qual ha d'ésser presentat també aquí, juntament amb els dos anteriors. Els materials d'ara es remunten a la primera meitat dels anys cinquanta, i corresponen a lliçons

en l'altre cas, les corresponents notes a peu de plana. I llàstima també que, amb la desaparició de l'editorial Ciencia Nueva, l'obra faci ja temps que no es troba enlloc: per bé que breu, és prou simptomàtica de la peculiar comprensió blochiana de la matèria, en connexió amb la utopia i el *novum*.

¹¹⁵ Heus ací aquests pensadors: Plató i Aristòtil (caps. 9 i 22), els estoics i Plotí (caps. 10 i 23), Tomàs d'Aquino (caps. 10 i 24), Hobbes i Descartes (caps. 11 i 25), Spinoza (caps. 11 i 26), Leibniz (caps. 11 i 28), Kant (caps. 11 i 28-29), Fichte i Schelling (caps. 12 i 30), Hegel (caps. 12 i 31), Shopenhauer (caps. 12 i 31), E. von Hartmann (caps. 14 i 33) i Marx, Engels i Lenin (caps. 16 i 36).

¹¹⁶ Així: Epicur (cap. 23), Avicenna i Avicenna-Averrois (cap. 24), Duns Escot, Galilei i Bruno (cap. 25), Malebranche (cap. 26), La Mettrie i Holbach (cap. 33), Robinet (cap. 28), Ocken i Baader (cap. 29), Bergson (cap. 33), Czolbe i Feuerbach (cap. 34) i Mach i F.A. Lange (cap. 35). Són, en canvi, autors o corrents tractats sols en el primer curs: Sòcrates (cap. 9), els nominalistes (cap. 10), F. Bacon i Hume (cap. 11), Maimon (cap. 12), Rickert, Lask, Cohen i Husserl (cap. 13), Bahnsen (cap. 14) i el mateix Bloch (cap. 17, que no és sinó una autocitació d'*Herència d'aquesta època*).

¹¹⁷ És difícil d'esbrinar quins són (i fins a quin punt corresponien originàriament a llur actual presentació) els materials que es poden remuntar als anys trenta: com sol fer-ho, Bloch potser els ha ampliat o transformats. Vegeu, sobre això, *Das Materialismusproblem, seine Geschichte und Substanz*, GA 7 (1972), p. 6, en què l'autor indica que els continguts del volum han estat «revisats i ampliat els anys 1969-1971» i agraeix a Burghart Schmidt l'ajut que li ha aportat en la preparació d'aquells continguts per a llur publicació.

¹¹⁸ *Op. cit.*, p. 5.

de Bloch donades a Leipzig ¹¹⁹; algunes sobre la filosofia del Renaixement

¹¹⁹ Cf. *Zwischenwelten in der Philosophiegeschichte*, GA 12 (1977), p. 6; traducció castellana: *Entremundos en la historia de la filosofía*, Taurus, Madrid 1984, p. 6. Les lliçons donades per Bloch a Leipzig durant la primera meitat dels cinquanta han estat publicades pòstumament per la mateixa editorial de la *Gesamtausgabe*, però fora d'aquesta edició: E. BLOCH, *Leipziger Vorlesungen zur Geschichte der Philosophie (1950-1956)*, Suhrkamp (Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft 567-570), Frankfurt am Main 1985, 4 vols.; vol. I, 552 pp. (*Antike Philosophie*, a cura de Beat Dietschy i Hanna Gekle), vol. II, 252 pp. (*Christliche Philosophie des Mittelalters. Philosophie der Renaissance*, en què és ofert el text de la *Gesamtausgabe*), vol. III, 334 pp. (*Neuzeitliche Philosophie, I: Von Descartes bis Rousseau*, a cura d'Uwe Opolka) i vol. IV, 468 pp. (*Neuzeitliche Philosophie, II: Deutscher Idealismus. Die Philosophie des 19. Jahrhunderts*, a cura d'Eberhard Braun, la part de l'idealisme, i de Hanna Gekle, la resta); són responsables de l'edició del text en el seu conjunt Ruth Römer i Burghart Schmidt (a partir d'enregistraments magnetofònics de classes, manuscrits mecanografiats, etc.).

Els quatre volums (que abreujaem com a *Leipziger Vorlesungen*) constitueixen una aportació molt peculiar en relació amb la *Gesamtausgabe*, i això per diversos motius. Primerament, perquè han volgut referir-se a *Intermons en la història de la filosofia* mitjançant la inclusió de diversos conjunts d'aquest volum de la *Gesamtausgabe*, transcrits amb fidelitat literal: així, els textos de *Zwischenwelten in der Philosophiegeschichte*, GA 12 (1977), pp. 53-172 i 173-302 (trad. cit., pp. 45-146 i 147-257), corresponents a les lliçons sobre «Filosofia cristiana de l'Edat mitjana» i sobre «Filosofia del Renaixement», idèntics en ambdues edicions (cf. *Leipziger Vorlesungen*, ed. cit., vol. II, pp. 9-122 i 123-245), i el text sobre Maimon, de *Zwischenwelten in der Philosophiegeschichte*, GA 12 (1977), pp. 303-305 (trad. cit., pp. 258-260), que en les *Leipziger Vorlesungen* (ed. cit., vol. IV, pp. 153-155) només es diferencia pels nombrosos punts i a part afegits (per a una lectura més normalitzada i tranquil·la). En segon lloc, perquè ofereixen textos blochians que *Intermons en la història de la filosofia* no recollia; així s'esdevé amb més del 85 per cent del contingut del vol. I: ed. cit., vol. I, pp. 47 i ss. (cap. 5: Anaxímenes), 62-97 (caps. 7-10: d'Empèdocles a Demòcrit), 98-106 (part inicial del cap. II, sobre els sofistes) i 111-535 (caps. 12-22: des de Sòcrates fins a Procle); el mateix trobem en tot el vol. III (des de Descartes fins a Rousseau) i a gairebé tot el vol. IV (de les excepcions respecte d'això, en parlarem de seguida). Finalment, perquè ofereixen textos de Bloch que el corresponent volum de la *Gesamtausgabe* recollia només parcialment en les seves primeres o darreres pàgines: concretament, *Zwischenwelten in der Philosophiegeschichte*, GA 12 (1977), pp. 20-32 (trad. cit., pp. 19-29), conjunt d'aportacions ampliades en les *Leipziger Vorlesungen*, ed. cit., vol. I, pp. 37-46 (caps. 2-4, sobre Bias, Tales i Anaximandre), 49-61 (cap. 6: Pitàgores) i 106-110 (part final del cap. II, sobre Protàgores); així com *Zwischenwelten in der Philosophiegeschichte*, GA 12 (1977), pp. 306-317 (trad. cit., pp. 261-270), exposició sobre Schelling ampliada en les *Leipziger Vorlesungen*, ed. cit., vol. IV, pp. 189-204 (i encara continuada, ja independentment, en les pp. 204-256). Tanmateix, no deixa de sorprendre que editors i preparadors dels volums d'aquestes *Leipziger Vorlesungen* no hi hagin recollit —en una recopilació tan àmplia, de la qual *Intermons en la història de la filosofia* només era una part (recordem el subtítol d'aquest volum: «Aus Leipziger Vorlesungen») — diverses aportacions: per exemple, les exposicions que sobre Plató i Hegel eren incloses a *Zwischenwelten in der Philosophiegeschichte*, GA 12 (1977), pp. 32-36 i 320-325 (trad. cit., pp. 29-32 i 273-277, respectivament), aportacions, ambdues, que res no tenen a veure amb les corresponents exposicions sobre aquests dos grans filòsofs en les *Leipziger Vorlesungen* (ed. cit., vol. I, pp. 136-206 i vol. IV, pp. 257-352); o les pàgines finals sobre Schelling (*Zwischenwelten in der Philosophiegeschichte*, GA 12 [1977], pp. 317-319; trad. cit., pp. 270-272) i l'aportació que fa de

foren repetides a Tübingen el 1962-1963, i editades el 1972 ¹²⁰ (d'aquesta edició —no definitiva, i parcial—, n'hi ha traduccions francesa i catalana) ¹²¹. Tots els materials foren revisats i reelaborats per l'autor en 1972-1976, per a llur publicació en la *Gesamtausgabe* ¹²²; i la mà correctora —autocorrectora— de Bloch s'hi manifesta un cop més, amb les característiques de sempre ¹²³ (bé que l'esmentada versió catalana ni s'adonà dels canvis, no pas insignificants, introduïts en *La filosofia del Renaixement*) ¹²⁴. A part les lliçons renaixentistes —que ocupen un xic més d'un terç del volum—, la resta és bàsicament integrada per un altre gran conjunt d'exposicions sobre pensadors cristians medievals ¹²⁵; i ara és

cloenda del volum (*op. cit.*, pp. 325-332; trad. cit., pp. 278-286: «Sistema de càlcul i principi»), que no tenen cap correspondència en les *Lliçons de Leipzig*. Però encara molt més sorprenent resulta que en aquestes també hagin desaparegut del tot les dues aportacions que sobre Tertul·lià i Orígenes i sobre Agustí es troben a *Zwischenwelten in der Philosophiegeschichte*, GA 12 (1977), pp. 36-42 i 44-51 (trad. cit., pp. 32-38 i 39-44), respectivament (i que, tanmateix, hom podia ben bé haver recollit com a introducció a la filosofia medieval, al vol. II de les *Leipziger Vorlesungen*).

¹²⁰ Les lliçons del Renaixement apareguren com a *Vorlesungen zur Philosophie der Renaissance*, Suhrkamp (Suhrkamp Taschenbuch 75), Frankfurt am Main 1972, 162 pp.

¹²¹ Cf. Ernst BLOCH, *La philosophie de la Renaissance* (trad.: Pierre KAMNITZER), Payot, París 1974, 187 pp. Sobre aquesta versió es féu la trad. cat. (de Maria GINÉS i J.F. YVARS): E. BLOCH, *La filosofia del Renaixement*, Edicions 62, Barcelona 1982, 190 pp. (en els crèdits del llibre, tanmateix, hom fa referència —sense motiu!— a l'edició alemanya definitiva —prou modificada!— de la *Gesamtausgabe*).

¹²² *Zwischenwelten in der Philosophiegeschichte*, GA 12 (1977), p. 6; traducció castellana: *Entremundos en la historia de la filosofía*, ed. cit., p. 6.

¹²³ Ens referim, evidentment, a la doble versió —de què disposem— de la part del volum relativa a les lliçons renaixentistes. Els canvis introduïts no es limiten a correccions d'estil (aclariment d'expressions potser ambigües, simplificació estilística, etc.), sinó que fins i tot comporten la reelaboració de dos capítols, fent-ne un de sol, o la supressió en un lloc de tres pàgines senceres (traslladades a un altre lloc, abreujades i reelaborades). Tot això, com sempre, tampoc no significa, tanmateix, que l'autor canviés el sentit del text, sentit que roman idèntic en ambdues versions. Es tracta simplement, un cop més, de la llibertat personal amb què Bloch s'enfronta sempre amb els seus propis escrits (que per això són *els seus* escrits!). Heus ací, d'altra banda, els títols dels 10 epígrafs o capítols integrants de la «Filosofia del Renaixement» en la seva versió definitiva (*Zwischenwelten in der Philosophiegeschichte*, GA 12 (1977), pp. 173-302; traducció castellana: *Entremundos en la historia de la filosofía*, ed. cit., pp. 147-257): 1. Introducció; 2. Els inicis; 3. Giordano Bruno; 4. Campanella; 5. Paracels; 6. Böhme; 7. Francis Bacon; 8. Entorn del sorgiment de les ciències de la naturalesa (Galileu, Kepler, Newton); 9. Hobbes i les teories del pacte social; i 10. Giambattista Vico.

¹²⁴ Sobre l'article crític que, respecte d'això, publicarem al diari *Avui*, de Barcelona (5-X-1983), i la polèmica que se'n seguí, cf. J.M. UDINA, «Al voltant de Hegel»: *Enrahonar*, 1984, núms. 7/8, pp. 168 i ss. i 171 (i nn. 18-21 i 36).

¹²⁵ Vegeu, d'una banda, els dos epígrafs o capítols de *Zwischenwelten in der Philosophiegeschichte*, GA 12 (1977), pp. 36-43 («Entorn de Tertul·lià i d'Orígenes» i 44-51 («Entorn d'Agustí»); traducció castellana: *Entremundos en la historia de la filosofía*, ed. cit., pp. 32-38 i 39-44. I vegeu, d'altra banda, tota la part intitulada «Filosofia cristiana de l'edat

un terç exacte el que ocupen aquests. Integren la restant i escassa tercera part del volum diverses aportacions sobre figures de les filosofies antiga i postkantiana ¹²⁶. L'atenció blochiana abasta, doncs, des dels Set Savis fins a Hegel —un cop més!— ¹²⁷: com a bon filòsof, Bloch no podia deixar de fer història de la filosofia —de tota la filosofia—, alhora que havia de fer-la filosòficament, com a filòsof (tot interpretant i reinterpretant a la llum del seu propi pensament les aportacions dels grans pensadors de tots els temps) i no com a simple historiador ¹²⁸. D'aquí que la versió blochiana de bastants filòsofs o corrents es mostri parcial, extrema i àdhuc tendenciosa: i no sols pel que fa a la filosofia medieval ¹²⁹, també en relació amb els pensadors renaixentistes ¹³⁰. Però en la mateixa mesura que és «interpretativa» —i, així, discutible—, la història blochiana de la filosofia (en aquest com a d'altres volums de la *Gesamtausgabe*) és suggeridora i creadora, i per tant exigeix del lector la mateixa actitud crítica i creadora —desperta i personal— amb què l'autor s'apropa als filòsofs precedents ¹³¹. Ara bé: si les lliçons entorn del Renaixement es caracteritzaven per l'entusiasme —no exempt de parcialitat— amb què

mitjana» (*op. cit.*, pp. 53-172; trad. cit., pp. 45-146) i integrada pels també 10 epígrafs o capítols en què hom tracta successivament dels següents temes o autors: 1. Ensenyament, en forma de llibre; 2. Escot Eriúgena; 3. Roscelí; 4. Anselm de Canterbury; 5. Abelard; 6. Albert Magne i Tomàs d'Aquino; 7. Roger Bacon; 8. Duns Escot i Guillem d'Occam; 9. Mística i moviment laical; i 10. Nicolau de Cusa.

¹²⁶ Cf. *op. cit.*, pp. 20-36 i 303-335 (trad. cit., pp. 19-32 i 258-286): respectivament, entorn de Bias, Tales, Anaximandre, Pitàgores, Protàgores i els viatges sicilians de Plató, d'una banda; i sobre Maimon, Schelling i Hegel, d'altra banda.

¹²⁷ Vegeu, pel que fa al tractament blochià de Hegel: *op. cit.*, pp. 320-325 («Al voltant de la doctrina hegeliana de la figura») i 325-335 («Càlcul i principi»); trad. cit., pp. 273-277 i 278-296, respectivament.

¹²⁸ Un desenvolupament del *leitmotiv* que és com a filòsof que Bloch fa història de la filosofia, l'hem fet en l'article amb què hem participat en el volum d'homenatge a l'historiador medievalista Frederic Udina, d'imminent aparició, titulat precisament: «Ernst Bloch, filòsof, com a medievalista».

¹²⁹ Vegeu, sobre això, J.M.I. UDINA, «Ernst Bloch, filòsof, com a medievalista», art. cit., *passim*, on fem una anàlisi de l'aproximació blochiana al fenomen filosòfic medieval, i en subratllem els mèrits i els límits (aquests darrers, palesos, per exemple, en el tractament que Bloch fa d'Anselm de Canterbury i del seu famós argument sobre l'existència de Déu).

¹³⁰ Vàrem dedicar un ampli apartat en aquest punt en la nostra tesi doctoral sobre Bloch: cf. J.M.I. UDINA, *La constitución utópica de lo humano. Ernst Bloch: filosofía de la esperanza y crítica filosófica*, Universitat de Barcelona, Facultat de Filosofia i Ciències de l'Educació, Barcelona 1976, pp. 332-358 («El historiador filosòfic: el Renacimiento como ejemplo»).

¹³¹ Heus ací la nostra conclusió dins l'esmentat article «Ernst Bloch, filòsof, com a medievalista»: «Cal reconèixer les aportacions de Bloch com a inqüestionablement originals, suggeridores i àdhuc creadores, com mai no neutrals i més aviat críticament despertes: unes aportacions que tampoc no admeten dels lectors cap actitud de neutralitat, i que més aviat n'exigeixen una de crítica i personal i, així, de no menys creadora».

Bloch seguia el rastre d'una comprensió naturalista o materialista i alhora dinàmica i oberta de l'univers, i també el rastre d'una orientació utòpicojusnaturalista en la filosofia social i política, la resta de materials d'aquest volum apareix com a expressió reiterada d'una convicció de l'autor molt antiga i constant: la convicció que, més enllà d'interpretacions simplistes de la dualitat infraestructura-supraestructura, hi ha en la història manifestacions irreductibles a explicacions dual-deterministes, en tant que manifestacions d'«intermons» (o d'«entremons», segons hom vulgui traduir *Zwischenwelten*)¹³². En altres termes: Bloch hi referma la convicció que hi ha manifestacions filosòfico-culturals en la història irreductibles a mons, muntatges o residus supraestructurals derivats de la determinació infraestructural, segons que ens diu ja en la «introducció» mateixa del volum¹³³; i és remarcable que l'exemplificació justificadora d'una tal convicció sigui feta per Bloch a partir sobretot d'autors medievals (els aparentment més reduïbles al fàcil esquematisme d'infraestructura-supraestructura)¹³⁴.

¹³² Sens dubte, es tracta d'una qüestió convencional, per bé que cadascú pugui ratificar la seva decisió (a favor d'entremons o d'intermons) a partir de motivacions lingüístiques... Pel que fa a la traducció castellana de l'obra, té alguns errors, perfectament excusables; però cal tornar a dir que algunes notes a peu de plana no hi foren inútils per als lectors castellanoparlants. Per descomptat, la versió corresponent a les lliçons renaixentistes poca cosa té a veure amb la versió catalana ja esmentada (*La filosofía del Renacimiento*), tota farcida de gallicismes i de servitud a la traducció francesa corresponent. També aquí haurem de dir: es tracta d'un Bloch ben traduït al castellà enfront d'un Bloch mal traduït al català.

¹³³ *Zwischenwelten in der Philosophiegeschichte*, GA 12 (1977), p. 18 (traducció castellana: *Entremundos en la historia de la filosofía*, ed. cit., p. 16 s.): «Es tracta de salvar un nou tipus de secundarietat que precisament no té res en comú amb cap mediocritat dels objectes. Aquí rau, tanmateix, paradoxes com aquesta: algunes coses de la monumental *Summa* de Tomàs d'Aquino, com és ara la doctrina de l'adequació, sembla que ens criden des d'un racó com a secundarietat perduda. L'admirar-se comença de vegades a partir també d'objectes totalment diferents, de doctrines aparentment absurdes, però que de cap manera no s'esgoten en llur absurditat, sinó que indiquen un problema, com és ara el cas de l'«enrajolització» de Déu en el portal de Betlem, establerta per Occam com a possible de pensar-la. I precisament des de la perspectiva d'una crítica de la ideologia es posen en relleu curioses excepcions de la dependència social del pensament, les quals s'anticiparen a llur temps. En efecte: ¿què té a veure la teoria de la natura d'Escot Eriúgena amb els interessos ideològics del sacerdoci cristià del segle IX? ¿o el nominalisme de Rosceli, amb els interessos ideològics d'un feudalisme ja en formació?» (Val anotar que la traducció castellana diu «educació» en comptes d'«adequació», en relació amb Tomàs d'Aquino.)

¹³⁴ Sobre les corresponents exposicions blochianes entorn de cadascun dels temes esmentats en la citació de la nota anterior, cf. *op. cit.*, pp. 92-94 (teoria tomista de la veritat com a adequació), 118 (*regulafactio* occamiana), 65-67 (teoria de la natura, en l'Eriúgena) i 68-71 (nominalisme rosceleinà); trad. cit., pp. 79-81, 101 i ss., 55-57 i 58 i ss., respectivament.

12. Introducció túbínguesa a la filosofia: 1961-1964.

Tübinger Einleitung in die Philosophie. Neue, erweiterte Ausgabe, GA 13 (1970), 381 pp.

L'edició definitiva de l'obra recull, gairebé sense canvis, els dos volums que, amb el mateix títol, havien aparegut el 1963 i el 1964¹³⁵; i pot alhora presentar-se com a «nova» edició, «ampliada» pel fet d'incorporar l'estudi que el 1961 Bloch havia publicat sobre l'«ontologia de l'encara-no-ésser»¹³⁶. Dels set grans conjunts o parts en què s'estructura el volum, aquest estudi ocupa el sisè lloc¹³⁷; és el conjunt més llarg, i no el menys important¹³⁸. De les altres parts, cal destacar la tercera pel que fa a aportacions blochianes entorn de Hegel¹³⁹; o la quarta, en relació amb l'interès de Bloch per qüestions alhora científiques i culturals¹⁴⁰. Però són

¹³⁵ Ernst BLOCH, *Tübinger Einleitung in die Philosophie*, I i II, Suhrkamp (Edition Suhrkamp núms. 11 i 58), Frankfurt am Main 1963 i 1964, 204 i 182 pp. El vol. I correspon, en la *Gesamtausgabe*, a *Tübinger Einleitung in die Philosophie*, GA 13 (1970), pp. 11-97 i 99-147; el vol. II, a *ibid.*, pp. 154-209, 301-344 i 357-376 (la resta correspon a textos o passatges afegits en l'edició definitiva; entre aquests, mereix especial menció *ibid.*, pp. 210-300, part del volum de la *Gesamtausgabe* de què parlarem en la nota següent).

¹³⁶ Ernst BLOCH, *Philosophische Grundfrage, I: Zur Ontologie des Noch-Nicht-Seins*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1961 (de l'obra —maïrat el seu títol—, mai no n'apareixerà el tom II). L'estudi fou incorporat íntegrament a *Tübinger Einleitung in die Philosophie*, GA 13 (1970), pp. 210-296 (*ibid.*, pp. 296-300 és un afegit per a la *Gesamtausgabe*).

¹³⁷ *Tübinger Einleitung in die Philosophie*, GA 13 (1970), pp. 210-300: «Logicum: Entorn de l'ontologia de l'encara-no-ésser» (caps. 22-26).

¹³⁸ Tampoc no es tracta aquí, tanmateix, d'establir si una part és més o menys important que l'altra o les altres parts. En tot cas, l'«ampliació» que l'obra assolí amb la incorporació del fonamental estudi blochià sobre l'encara-no-ésser esdevingué positiva i donà al volum de la *Gesamtausgabe* una densitat de contingut encara més gran.

¹³⁹ D'aquesta tercera part («Tema metodològic del viatge»: *Tübinger Einleitung in die Philosophie*, GA 13 [1970], pp. 46-89: caps. 7-10; trad. anglesa de John CUMMING: *A philosophy of the future*, Herder, Nova York 1970, pp. 38-83), mereix una menció particular l'estudi de Bloch sobre l'obra hegeliana del 1807: «Un cop més, el tema faustia de la *Fenomenologia de l'esperit*» (*op. cit.*, pp. 63-84: cap. 9; trad. cit., pp. 56-78); prèviament, l'autor ha tractat del «pla del *Faust*» en relació amb la «forma de viatge» pròpia del «saber» (cap. 8); i tornarà a Hegel en una breu nota final sobre el mètode dialèctic (cap. 10). La peculiaritat de l'aproximació blochiana a la *Fenomenologia de l'esperit* de Hegel en relació amb el *Faust* de Goethe (aproximació que corresponia originàriament a un article publicat per Bloch el 1950 a la revista *Die Neue Welt* i el 1961 al vol. I dels *Hegel-Studien*) ens féu incloure l'estudi en qüestió en la nostra antologia: Ernst BLOCH, *L'arc utopia-matèria i altres escrits*, Laia, Barcelona 1985, pp. 65-111 (cf. també *infra* n. 149).

¹⁴⁰ La quarta part («Indicacions de contingut utòpic»: *Tübinger Einleitung in die Philosophie*, GA 13 [1970], pp. 90-153; caps. 11-16; traducció anglesa: *A philosophy of the future*, ed. cit., pp. 84-144, que —com a versió del vol. I de l'edició de 1953 de l'obra— només tradueix de fet fins a *op. cit.*, p. 147) inclou la conferència de Bloch del 1955 (publicada l'any següent i reeditada el 1957 com a opuscle) intitolada «Diferenciacions en el concepte de progrés» (*op. cit.*, pp. 118-147: cap. 15; trad. cit., pp. 112-144; cf. també *infra*

potser d'una importància i significació particulars els dos conjunts entre els quals se situa l'esmentat estudi sobre l'encara-no-ésser: el conjunt cinquè, com a aportació blochiana fonamental sobre el concepte de dialèctica ¹⁴¹ (prototípicament caracteritzable com a dialèctica entre «matèria» i «utopia») ¹⁴², i el darrer conjunt del volum, sobre el problema del sentit i on hom planteja qüestions alhora cosmològiques, metafísiques i epistemològiques ¹⁴³ (qüestions abocades, en darrer terme, a la dimensió de l'escatològic o fins i tot del místico-religiós) ¹⁴⁴. El volum pot, doncs, considerar-se una mena de vademècum de la genuïna filosofia de l'autor i de la seva peculiar assumpció i síntesi del materialisme dialèctic, fet ara materialisme dialèctico-utòpic ¹⁴⁵; hi abunden també els motius més típics i tòpics del pensament blochià (el *Faust* i Hegel, el real com a procés, la religió com a herència) ¹⁴⁶; i àdhuc hom pot dir que l'obra ofereix les més clares i explícites formulacions metafísiques i ontològiques de la filosofia de Bloch ¹⁴⁷. Val a dir, d'altra banda, que els diversos materials oferts

n. 149), la qual aportació va precedida també del capítol dedicat a la «fantasia científica en el coneixement de fets i del procés» (cap. 14). De tema igualment utòpic, bé que ja no en relació amb les ciències pròpiament dites, sinó amb un marc cultural més ampli, són els dos capítols anteriors (*op. cit.*, pp. 92-98 i 99-104; caps. 12 i 13); trad. cit., pp. 86-92 i 92-98.

¹⁴¹ Aquesta part («Substrat de foc dialèctic»: *op. cit.*, pp. 154-209, caps. 17-21; no ens consta que n'hi hagi traducció anglesa) té com a centre l'aportació intitolada: «Què són la dialèctica i el seu substrat?» (*ibid.*, pp. 186-196; cap. 20), bon exponent de moltes idees clau en Bloch i en la seva comprensió utòpico-dialèctica de la realitat.

¹⁴² L'aportació que fa de cloenda de l'esmentat cinquè conjunt de la *Introducció tubinguesa a la filosofia* és sens dubte una de les més simptomàtiques i característiques de Bloch. S'intitula «L'arc utopia-matèria» (*ibid.*, GA 13 [1970], pp. 196-209; cap. 21) i té traducció italiana (de Stefano ZECCHI): «L'arco utopia-matèria», en *Aut-Aut*, 1971, núm. 125, pp. 7-19. L'escrit, en efecte, no sols reivindica l'afinitat entre utopia i matèria (mai no entesa aquesta, evidentment, en sentit vulgar, mecanicista i amorf), sinó àdhuc llur unió intrínseca. I fins a tal punt considerem aquest escrit significatiu dins el conjunt del pensament blochià que no varem dubtar d'incloure'l, traduït al català, en la nostra antologia: Ernst BLOCH, *L'arc utopia-matèria i altres escrits*, Laia, Barcelona 1985, pp. 221-243.

¹⁴³ Intitulat «Autoproblema del sentit» (*Tübinger Einleitung in die Philosophie*, GA 13 [1970], pp. 301-376; caps. 27-33), aquest darrer conjunt inclou, entre d'altres, les següents aportacions: «Sobre l'increment en el procés i les seves formes; és a dir, models reals» (*ibid.*, pp. 332-334; cap. 29), pel que fa a la dimensió cosmològica; «Equivocacions en el concepte de metafísica» (*ibid.*, pp. 344-356; cap. 31), d'òbvia preocupació metafísica; i finalment, «Sobre la contradicció en el conèixer i en l'objecte» (cap. 28) i «Sobre comparació, allegoria i símbol en el món» (cap. 30), de perspectiva gnoseològica explícita.

¹⁴⁴ Vegeu els dos capítols finals del volum «La fórmula incipit vita nova» (*op. cit.*, pp. 357-369; cap. 32; traducció castellana: *Diálogos* 4 [1967], pp. 85-96, versió feta òbviament sobre el text de l'edició del vol. II de l'obra, del 1964) i «Mesura útil per a i a través de l'últim» (*op. cit.*, pp. 369-376; cap. 33).

¹⁴⁵ Cf. *supra*, notes 141 i 142.

¹⁴⁶ Cf. *supra*, notes 139, 140 i 144, respectivament.

¹⁴⁷ Del ja esmentat i important estudi «Vers una ontologia de l'encara-no-ésser» (*Tübinger Einleitung in die Philosophie*, GA 13 [1970], pp. 210-300) mereixen una atenció particu-

com a *Introducció túbínguesa a la filosofia* no són —malgrat el títol— dels anys seixanta, a Tübingen, sinó que es remunten al període anterior, a Leipzig, almenys en una part ¹⁴⁸. Bé que no en coneixem, del volum sencer, cap traducció en alguna de les llengües més properes a nosaltres, n'han estat traduïts diversos capítols a l'anglès o a l'italià ¹⁴⁹; i àdhuc al català ¹⁵⁰.

13. *Escrits literaris*: datables entre el 1913 i el 1965.

Literarische Aufsätze, GA 9 (1965), 581 pp.

El criteri «cronològic» per presentar aquí aquest volum no esguarda —com fèiem en els volums d'escrits polítics i filosòfics— els anys de la redacció de la majoria de les aportacions ara recopilades, sinó que es refereix —com en el volum anterior— a l'època de la primera publicació del conjunt com a tal ¹⁵¹. I és que, atesa la convencionalitat de qualsevol

lar, en relació amb això, els apartats relatius al «no-tenir», a l'«ésser-com-a-quelcom» o «ésser-com-a-manifestació», al «no» i al «no-res» (*ibid.*, pp. 243-273). Vegeu també *ibid.*, pp. 217-235: sobre el món com a *laboratorium possibilis salutis*, sobre les apories de l'encara-no, sobre les categories «front» i *novum*, i sobre la matèria com a «substrat de la possibilitat real».

¹⁴⁸ Les aportacions recollides a *Tübinger Einleitung in die Philosophie*, GA 13 (1970), pp. 63-84 i 118-147 (traducció anglesa: *A philosophy of the future*, ed. cit., pp. 56-78 i 112-144): «Un cop més, el tema faustià de la *Fenomenologia de l'esperit*» (cap. 9) i «Diferenciacions en el concepte de progrés» (cap. 15), per exemple, es remunten al 1950 i al 1955, respectivament (*cf. supra* notes 139 i 140). Igualment, l'estudi inclòs *ibid.*, pp. 212-242 (entorn de l'ontologia de l'encara-no-ésser) fou elaborat originàriament com a conferència donada a Tübingen el 1960, en una visita de Bloch a l'Alemanya Federal un any abans que no decidís d'instalar-s'hi.

¹⁴⁹ Ens referim, d'una banda, a la ja esmentada traducció anglesa del vol. I de l'edició de 1963 de la *Tübinger Einleitung in die Philosophie* (inclòs després amb alguns canvis i ampliacions en l'homònima *Introducció túbínguesa a la filosofia* de la *Gesamtausgabe*): *cf. supra* n. 139; la versió té una interessant nota final del traductor i de la seva feina. I ens referim, d'altra banda, als dos capítols d'aquest volum traduïts a l'italià, juntament amb altres escrits blochians, en l'antologia: Ernst BLOCH, *Dialettica e speranza* (trad.: Giancarlo SCORZA), Vallecchi, Florència 1967, pp. 63-86 («Il motivo faustiano della *Fenomenologia dello spirito*») i 1-38 («Differenziazioni nel concetto di progresso»); òbviament, la versió no és feta sobre el text de la *Gesamtausgabe*, sinó sobre el de l'edició de 1963 (vol. I, pp. 84-119 i 160-292, respectivament; *cf. supra* n. 135). (Un altre capítol de l'obra traduït també a l'italià ha estat ja consignat *supra*, n. 142).

¹⁵⁰ Pel que fa a la traducció catalana de dos dels capítols del volum, *cf. supra*, notes 139 i 142. (Un altre capítol traduït al castellà ha estat també consignat *supra*, n. 144).

¹⁵¹ De fet, més de la meitat del volum correspon a escrits que es poden remuntar a abans del 1939. A part aquells que hom no pot datar (*Literarische Aufsätze*, GA 9 [1965], pp. 11 i ss., 79-91, 169, 199-219, 549, 556-567 i 577-581) i de l'únic escrit del període nord-americà (*ibid.*, pp. 523-532: sobre la praderia i l'estepa com a evocadores d'utopia geogràfica), de tota la resta només tres escrits es remunten a l'època de Leipzig (*ibid.*, pp. 96-117, 143-160 i 294-332: sobre Schiller, la poesia i Wagner, respectivament), mentre que els altres, o bé són

ordenació en la *Gesamtausgabe* dels volums de recopilació (amb materials d'anys tan diversos), el factor clau de l'ordre establert ha d'ésser extrínsec, no estrictament cronològic ¹⁵²: en aquest cas, situar les aportacions blochianes relatives a l'artístico-literari com a apèndix i complement de la sèrie de volums precedents (del 6 al 12 de la nostra presentació), més estrictament filosòfics ¹⁵³. Sense que això vulgui dir, tanmateix, que aquest volum pugui ésser titllat de no essencial per a una comprensió de la filosofia de Bloch: a partir i arran de qualsevol cosa —de qualsevol fet o manifestació històrica i cultural— és com Bloch fa filosofia, cerca i descobreix (com a detectiu especulatiu) les petjades i els indicis de la seva veritat, de la seva comprensió del món, de l'home i de la història: les petjades i els indicis que aquesta veritat i aquesta comprensió són objectives, basades en el real mateix ¹⁵⁴. Assimilable potser al volum de *Petjades*, el d'*Escrits literaris* fa, doncs, de complement i d'il·lustració d'*El principi esperança* no menys del que en feia el volum d'*Escrits filosòfics* (al costat del qual hom podia haver-lo presentat) ¹⁵⁵; fins i tot hi ha més d'una

explícitament datats entre el 1961 i el 1965, o bé hom pot suposar que corresponen a aquests mateixos anys, ni que sigui pel fet d'haver estat publicats per primera vegada en els dos volums (Ernst Bloch, *Verfremdungen* I i II, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1962 i 1964) amb què l'autor anticipa l'aparició dels *Escrits literaris* de la *Gesamtausgabe*. Val a dir, tanmateix, que —a diferència del que succeïa, per exemple, amb el volum d'*Escrits polítics*— no eren gaires les aportacions incloses als *Escrits literaris* que haguessin estat publicades abans dels anys seixanta.

¹⁵² També era extrínsec el factor determinant de la inclusió no sols del volum d'*Escrits polítics* a continuació del d'*Herència d'aquesta època*, sinó també, i sobretot, del d'*Escrits filosòfics* després d'aquell.

¹⁵³ Si agrupem, juntament amb els esmentats sis volums més estrictament filosòfics, els dos anteriors, filosòfico-polítics, la nostra presentació de la *Gesamtausgabe* cristal·litza en un ampli conjunt central (volums 4 a 12 de la nostra enumeració) i, alhora, permet d'establir un suggeridor paral·lisme entre els altres tres primers i tres darrers volums de la sèrie (tot considerant a part el volum complementari, enumerat per nosaltres com a volum 16, però certament afegit a la sèrie): els volums tercer i antepenúltim (*Petjades* i *Escrits literaris*, en els quals volums resta accentuat l'anecdòtico-literari, el cultural i de circumstàncies), els volums segon i penúltim (amb una comuna preocupació teològico-religiosa, a propòsit de *Thomas Münzer, teòleg de la revolució* o sota la peculiar interpretació filosòfico-religiosa d'*Ateisme en el cristianisme*) i els volums primer i darrer (compendi programàtic —*Espirit de la utopia*— i resum conclusiu —*Experimentum mundi*— d'un ampli conjunt dominat per la utopia i el seu esperit, i conduent a la comprensió del «món» com a «experiment»). En tot cas, de tot això fóra també el volum complementari de *Tendència - latència - utopia* una bona síntesi i, òbviament, una complementació.

¹⁵⁴ Precisament era el volum de *Petjades* —circumstancialment susceptible d'equivalència amb el d'*Escrits literaris*— el presentat per nosaltres com a més *simptomàtic* (àdhuc pel seu títol mateix). I ha estat també en relació amb «petjades» com hem caracteritzat, entre d'altres, el volum d'*El principi esperança*.

¹⁵⁵ Era impossible referir-se en el seu lloc a la insistència amb què Bloch se serveix de la literatura en el desenvolupament d'*El principi esperança*. A manera d'exemple, vegeu *Das Prinzip Hoffnung*, GA 5 (1959), pp. 406-409 i 512-519 (traducció castellana: *El principio*

aportació inclosa com a literària que hauria estat millor recollida com a filosòfica en aquell volum (com és ara el cas de l'escrit "Pot frustrar-se l'esperança?")¹⁵⁶. D'altra banda, és impossible ni que sigui només enunciar els temes tractats per Bloch en els seus escrits aquí presentats: són els fenòmens més diversos, els protagonistes més diferents i les realitzacions més disperses de l'amplíssim àmbit cultural (art, música, literatura; àdhuc cinema i gramàtica) i de les èpoques més distants entre si l'objecte reiterat de la infatigable atenció blochiana a la recerca de l'utòpic i de l'esperança en l'encara-no; una recerca pertot arreu, i no sols allà on sembla que pot haver-hi coincidència ideològica¹⁵⁷.

14. Ateisme en el cristianisme. (Entorn de la religió de l'èxode i del regne): 1968.

Atheismus im Christentum. Zur Religion des Exodus und des Reichs, GA 14 (1968), 362 pp.

Trad. cast.: *El ateísmo en el cristianismo* (trad.: José Antonio GIMBERNAT ORDEIG). Taurus, Madrid 1983, 268 pp.

La preocupació religioso-apocalíptica ja present a *Esperit de la utopia* i l'atenció al messiànic-escatològic, estructuradora de *Thomas Münzer*,

esperanza, Aguilar, Madrid 1977-1980, I, pp. 347-350 i 443-449), sobre literatura popular i de *happy-end*; *op. cit.*, pp. 409-456 (trad. cit., I, pp. 351-392), sobre faules i contes, llibres de relats i narracions de terror; *op. cit.*, pp. 478-512 (trad. cit., I, pp. 413-443), sobre l'obra dramàtica, la sàtira i l'humor; *op. cit.*, pp. 939-945 i 961-969 (trad. cit., II, pp. 382-387 i 401-408), sobre la poesia; *op. cit.*, pp. 1419-1432 (trad. cit., III, pp. 312-325), sobre la gran mitologia; i *op. cit.*, pp. 1143-1242 (trad. cit., III, pp. 62-201), sobre personatges literaris tan coneguts com Don Juan, Faust, Prometeu, el Quixot, Ulisses, Ariel i Hamlet. *Escrips literaris* és, doncs, sobre això, tot un bon complement de l'obra central de Bloch, com veïem que ho eren els *Escrips filosòfics*.

¹⁵⁶ *Literarische Aufsätze*, GA 9 (1965), pp. 385-392. Corresponent a la lliçó inaugural de Bloch en arribar a Tübingen el 1961, es tracta d'una peça indubtablement més filosòfica que no de tema literari. Sorpren encara més la seva inclusió dins el volum d'*Escrips literaris*, per tal com la lliçó inaugural de Bloch en arribar a Leipzig, el 1949, sí que ha estat inclosa entre els *Escrips filosòfics* (cf. *supra* n. 72). En tot cas, l'interès paral·lel d'ambdues aportacions blochianes ens féu incloure també la de Tübingen en la nostra antologia: Ernst BLOCH, *L'arc utopia-matèria i altres escrits*. Laia, Barcelona 1985, pp. 207-220.

¹⁵⁷ Ni que sigui, un cop més, solament a tall d'exemple, vegeu *Literarische Aufsätze*, GA 9 (1965), pp. 21-24, 161-165, 214, 289-332, 392-396, 554 i ss. i 577-579 (sobre música: Lehar-Mozart, òpera, Wagner, Weill, Beethoven, etc.), pp. 165-169, 196-199 i 284-294 (sobre els contes), pp. 75-78 i 183-190 (sobre cinema), pp. 117-160 (tres aportacions sobre poesia), pp. 91-117 (dues aportacions sobre Schiller) i pp. 242-276 (amb sengles aportacions sobre la novel·la policíaca i sobre la literatura històrico-cultural). Tampoc no hi manquen referències a qüestions relatives a l'àmbit socio-polític (*ibid.*, pp. 37-78: conjunt d'escrits dels anys trenta), a la ciència (*ibid.*, pp. 30-33) o a la tècnica (*ibid.*, pp. 347-365). A part, hi ha també les impressions o reflexions sobre llocs i paisatges coneguts o visitats: cf. *ibid.*, pp. 405-423 (Mannheim, Berlín, Worms), 427-433 (el Rin), 470-498 (Loch Ness, Àfrica, Münster, els Alps) i 503-515 (Venècia i Itàlia).

teòleg de la revolució, han trobat llur «mesura i determinació» en *El principi esperança* (particularment al capítol 52 i, sobretot, al 53)¹⁵⁸; i hom pot dir que trobaven una darrera i més determinada ampliació en aquesta nova obra oferta per Bloch al públic quan tenia vuitanta-tres anys¹⁵⁹. Inevitablement «tendenciosa» i no exempta de punts que han de suscitar les més serioses objeccions per part de l'exegesi i la teologia bíbliques de signe creient, la personal i peculiar interpretació blochiana «a propòsit» de la religió de l'èxode i del regne no és sinó reafirmació de típiques posicions de Bloch: el Déu ja-esdevingut i ja-existent —el Déu dels orígens, el Déu creador— és incompatible amb una comprensió dinàmica i oberta, responsable de futur i utòpica, de la realitat¹⁶⁰; l'únic Déu que pot tenir un sentit encara respecte d'això és el Déu de l'èxode, el qui

¹⁵⁸ Cf. *Das Prinzip Hoffnung*, GA 5 (1959), pp. 1297-1391 (traducció castellana: *El principio esperanza*, Aguilar, Madrid 1977-1980, III, pp. 202-287: cap. 52): «Identitat i llum funerari, o imatges d'esperança contra la força de la més dura no-utopia: la mort». Però, sobretot, cf. *op. cit.*, pp. 1392-1550 (trad. cit., III, pp. 288-431: cap. 53): «Creixent irrupció humana en el misteri religiós —mite astral, èxode, regne—; ateisme i la utopia del regne».

¹⁵⁹ Bloch feia anys que devia tenir la idea d'*Ateisme en el cristianisme*, bé que com a estudi de dimensions més reduïdes i que havia de publicar-se en un mateix volum amb un altre treball programat aleshores ja amb el títol d'*Experimentum mundi*, del qual probablement formava part, juntament amb un altre estudi intítulat «Centres de la lògica i de la metafísica»: almenys així era anunciat el futur vol. 14 de la *Gesamtausgabe*, el 1959, en la darrera de les pàgines afegides al tom II de *Das Prinzip Hoffnung*, GA 5 (1959), p. 1661; en canvi, sis anys més tard —a *Literarische Aufsätze*, GA 9 (1965), p. 583— hom anunciava com a volums separats els actuals 14 (*Ateisme en el cristianisme*) i 15 (*Experimentum mundi*). Tanmateix, el que sembla clar és que l'elaboració d'*Ateisme en el cristianisme* pot remuntar-se als anys anteriors a l'arribada de Bloch a Tübingen. Aquesta ciutat, d'altra banda, era un efervescent centre teològic (no aliè de cap manera, els anys seixanta, a l'anomenada teologia de la mort de Déu i de la secularització): era, doncs, un lloc favorable perquè el filòsof, ja ancià, es posés a treballar en la gran tasca que aquella obra comportava.

¹⁶⁰ No fóra difícil establir un seguit de llocs paral·lels d'*El principi esperança* (especialment del segon dels dos capítols citats poc més amunt: cf. *supra* n. 158) i del volum de què ara tractem, atès que reiteradament hi ha en ambdós coincidències temàtiques (en apartats, epígrafs i àdhuc grans paràgrafs). Vegeu respecte a això, per exemple: *Atheismus im Christentum*, GA 14 (1968), pp. 116-120 i 231-237; 120-125 i 237-243; 159-166, 278-287 (traducció castellana: *El ateísmo en el cristianismo*, Taurus, Madrid 1984, pp. 80-83 [cap. 21] i 165-169 [cap. 34]; 83-87 [cap. 22] i 169-174 [cap. 35]; 212-217 [fi del cap. 24]; 200-206 [cap. 42], respectivament) i *Das Prinzip Hoffnung*, GA 5 (1959), pp. 1493-1504; 1450-1464 i 1482-1493; 1427-1432; 1515-1524 (traducció castellana: *El principio esperanza*, ed. cit., III, pp. 380-390; 341-354 i 370-380; 320-325; 400-408, respectivament): passatges, aquests, relatius al tema del serpent paradisiac; a la llum que el motiu de l'èxode dona a la comprensió del fet religiós; a Prometeu, bíblicament representat per Job; i a Feuerbach i al *Cur Deus homo*, respectivament. Vegeu, també, entre altres molts paral·lelismes possibles: *Atheismus im Christentum*, GA 14 (1968), pp. 267-278 (trad. cit., pp. 191-199; cap. 41: «Excursus: la suprema parella, o conjunció Sol-Lluna, en l'amor i en la utopia» i *Das Prinzip Hoffnung*, GA 5 (1959), pp. 381-385 (trad. cit., I, pp. 325-328; penúltim apartat del cap. 21: «Parelles enlairades, *corpus Christi*; o còsmicament i cristiformement esdevinguda utopia del matrimoni»).

mana de posar-se en camí, creador d'història, el Déu que encara-no-és, però el regne del qual (que no ha estat establert encara, que no pot haver estat ja hipostatitzat; com tampoc no pot haver-ho estat el mateix ésser diví) és un regne que potser arribarà a ésser possibilitat darrera de la història i de l'home, com a futur i *novum* en què s'esdevinguin la identitat i el *summum*: aquella identitat anunciada marxianament com a humanització de la natura i naturalització de l'home, i aquell *summum* —objecte, en el fons, de qualsevol esperança seriosa— el camí concret vers el qual té en Marx la seva entrada ¹⁶¹. És en aquest sentit que hi ha «ateisme en el cristianisme» i que «sols un ateu pot ésser un bon cristià, sols un cristià pot ésser un bon ateu» ¹⁶²; i és també per això que el marxisme i el somni de l'absolut (*das Unbedingte* : l'incondicional) es retroben en un mateix camí i en una mateixa direcció. «L'*humanum* ja no alienat, el no sospitable i encara-no-trobat del seu món possible: heus aquí el que hi ha, sense cap regateig, en el futur com a experiment, en l'experiment del món» ¹⁶³. A part el fet que amb aquest final l'autor anuncia l'obra següent (ni que fos pel títol), el contingut sencer d'*Ateisme en el cristianisme* no és sinó reassumpció, totalment desenvolupada i àdhuc acadèmicament confrontada, del que *in nuce* hom pot trobar ja en tants altres volums de Bloch, en referir-se aquest al fet religiós i, particularment, al fet bíblic-cristià ¹⁶⁴; i

¹⁶¹ El fet que, en llur orientació i llurs continguts, hi hagi un paral·lisme entre *El principi esperança* i *Ateisme en el cristianisme* permet i àdhuc demana de presentar aquesta segona obra amb paraules tretes de la nostra presentació de l'altra. I fins a tal punt es palesen com a idèntiques la intenció i la perspectiva darreres d'ambdós volums que sengles capítols finals ressonen també a l'unison: cf. *Atheismus im Christentum* GA 14 (1968), pp. 348-354 (traducció castellana: *El ateísmo en el cristianismo*, ed. cit., pp. 251-255; cap. 53: «Cloenda. Marx i la supressió de l'alienació») i *Das Prinzip Hoffnung*, GA 5 (1959), pp. 1602-1628 (traducció castellana: *El principio esperanza*, ed. cit., III, pp. 477-501; cap. 55: «Karl Marx i la humanitat; matèria de l'esperança»).

¹⁶² *Atheismus im Christentum*, GA 14 (1968), p. 15; traducció castellana: *El ateísmo en el cristianismo*, ed. cit., p. 9.

¹⁶³ *Op. cit.* p. 354; trad. cit., p. 255. Bloch anunciava així la seva pròxima obra, *Experimentum mundi*, inicialment àdhuc planificada per al mateix volum d'*Ateisme en el cristianisme*: (cf. *supra* n. 159).

¹⁶⁴ Pensem, per exemple, en el gran apartat final d'*Esperit de la utopia*, «Karl Marx, la mort i l'apocalipsi» (cf. *supra* n. 23), en tot *Thomas Münzer, teòleg de la revolució*, en els caps. 52-53 d'*El principi esperança* o en d'altres diversos capítols d'altres volums: el cap. 16 de *Subjecte-objecte*, sobre la filosofia hegeliana (i ahora blochiana, o hegeliana segons Bloch) de la religió; el cap. 25 de *Dret natural i dignitat humana*, on l'ideal blochià de societat perfecta sembla una secularització radical d'una comunitat eclesial idealitzada; o els caps. 32-33 de la *Introducció tubinguesa a la filosofia* (cf. *supra* n. 144). De l'amplitud i la continuïtat amb què Bloch para atenció al fet religiós és un exponent típic l'antologia que en relació amb aquest preparà, amb una interessant introducció, Jürgen MOLTSMANN: Ernst BLOCH, *Religion im Erbe. Eine Auswahl aus seinen religionsphilosophischen Schriften*, Siebenstern Taschenbuch, Munic i Hamburg 1967, 221 pp. L'antologia fou feta dins l'àmpli debat que Moltmann havia iniciat el 1963 amb l'estudi que fou incorporat posteriorment, com a apèndix, a la seva *Teologia de la esperança* (traducció castellana d'A.P. SÁNCHEZ P.), Sígueme, Salamanca 1969, pp. 437-466.

hom troba alhora un mateix entusiasme per una «herència» de la religió i un mateix rebuig —apassionat com sempre— de qualsevol alienació, covardia o tirania religioses ¹⁶⁵ (és prou eloqüent, en relació amb això, el capítol dedicat a la posició nefasta de la jerarquia alemanya, el 1936, enfront del nazisme) ¹⁶⁶. Traduïda de ja fa temps a l'italià i després al francès, l'obra no ha trobat, tanmateix, en la recent versió castellana, la seva traducció més reeixida i modelica ¹⁶⁷.

15. *Experimentum mundi. Pregunta, categories de l'esbrinament, praxi:* 1975.

Experimentum Mundi. Frage, Kategorien des Herausbringens, Praxis, GA 15 (1975), 270 pp.

Trad. francesa: *Experimentum mundi. Question, catégories de l'élaboration, praxis* (trad.: Gérard RAULET. Payot, París 1981, 276 pp.

Regal sorprenent d'aniversari, la nova obra amb què Bloch volgué fer acte de presència viva i activa als seus noranta anys és fruit d'una pacient

¹⁶⁵ Amb motiu del centenari del naixement de Bloch, hem pogut presentar aquest com a adversari d'ortodòxies i fanatismes: cf. J.M. UDINA, «Ernst Bloch»: *El Ciervo*, 1985, núm. 413-414, p. 29. Heus ací el final de l'article, traduït: «Si alguna cosa fou Bloch, fou al·lèrgic visceral a ortodòxies i a fanatismes: de signe islàmic (*Avicenna i l'esquerra aristotèlica*), catòlico-romà (*Intermons en la història de la filosofia*), protestant-reformat (*Thomas Münzer, teòleg de la revolució*) o genèricament bíblico-cristià (*Ateisme en el cristianisme*); així com de signe positivista, economicista o materialista-determinista (*Subjecte-objecte*) o polític-jurídic i estatal (*Dret natural i dignitat humana*). I és que ni ortodòxia ni fanatisme no deixen espai per a cap somiar despert, cap possibilitat a la utopia ni cap camí obert a un futur nou. Són, en una paraula, negació crassa del més fonamental: el principi esperança...».

¹⁶⁶ El capítol, antològic, respon bàsicament a un article del 1936; i denota perfectament la doble actitud blochiana: capacitat de subratllar —*cum studio*— el que hi ha de dinàmic, d'humà i àdhuc de revolucionari en la fe veritable, i alhora de denunciar —*cum ira*— les malformacions i les aberracions històriques (i massa freqüents; i a vegades fins i tot brutals) de creients i d'institucions religioses: cf. *Atheismus im Christentum*, GA 14 (1968), pp. 45-52 (traducció castellana: *El ateísmo en el cristianismo*, ed. cit., pp. 29-34; cap. 10): «Tanmateix: la darrera carta pastoral alemanya (1936). *In memoriam*» (entre altres moltes coses, sorprèn que el traductor castellà hagi substituït una referència crítica al franquisme per un genèric «sobre todo», abans d'esmentar el concordat Hitler-Vaticà: *op. cit.*, p. 46; trad. cit., p. 30).

¹⁶⁷ Cf. Ernst BLOCH, *Ateísmo nel cristianesimo* (trad.: Francesco COPPELLIOTTI; amb un estudi introductori seu: «Ernst Bloch: Il Terzo Evangelo e il suo Regno», pp. 7-20), Feltrinelli, Milà, 1971, (1972²), 332 pp. A diferència d'aquesta versió (que tradueix les citacions bíbliques de l'edició alemanya de la Bíblia luterana), la francesa optà per incorporar la *Traduction Decuménique de la Bible*: Ernst BLOCH, *L'athéisme dans le christianisme* (trad.: Éliane KAUFHOLZ i Gérard RAULET), Gallimard, París 1978, 360 pp. Són d'agrair les breus notes a peu de plana afegides un cop més pels traductors francesos, —costum que els traductors castellans mai no han fet seu!

elaboració entre 1972 i 1974 ¹⁶⁸. I alhora és una mena de testament especulatiu blochià: és un reiterat i darrer tornar-se a dir Bloch, ell mateix, al voltant d'allò que havia anat ja dient sempre, des d'un principi de la seva producció escrita; tanmateix, un dir-se i un dir-ho d'una manera potser més sistemàtica que mai (per bé que tampoc mai no havia deixat d'ésser, ni que fos en el fons, un pensador sistemàtic) ¹⁶⁹. Es tracta de la sistematicitat pròpia d'una exposició de les categories fonamentals de la realitat ¹⁷⁰ (d'una realitat que se'ns fa «pregunta» o qüestió i esdevé, així, alhora objecte d'«esbrinament» i de «praxi» ¹⁷¹); i, com sempre havia estat, és una sistematicitat «oberta», mai no tancada hegelianament ¹⁷². Les categories corresponents són presentades per l'autor en cinc grans grups categorials: el de les categories dimensionals o categories d'enquadrament (present, futur i passat, temps i espai, temps-espai) ¹⁷³; el de les categories objectivants o categories de transmissió (causalitat, finalitat, substancialitat latent) ¹⁷⁴; el de les categories manifestatives o categories de manifes-

¹⁶⁸ *Experimentum mundi*, GA 15 (1975), p. 6 (traducció francesa: *Experimentum mundi*, Payot, París 1981, p. 8): «Escrit els anys 1972-1974. S'ha d'agrair a Burghart Schmidt la seva col·laboració en l'acabament del volum». Pensem que Bloch s'apropava a noranta anys i pràcticament ja no hi veia.

¹⁶⁹ Proclama explícita de la sistematicitat, ens l'ofereix el cap. 6 (*op. cit.*, pp. 24-28; trad. cit., pp. 22-29): «L'ordre no falsificat del sistema obert» Del tema ja havia parlat Bloch en el seu llibre hegelian *Subjecte-objecte*, en relació i alhora en contraposició amb el mateix Hegel, especialment en el cap. 22 (*Subjekt-Objekt*, GA 8 [1962], pp. 453-473, sobretot pp. 467 i ss.; traducció castellana: *Sujeto-objeto*, F.C.E., Mèxic 1982, pp. 420-438, sobretot pp. 432 i ss. Cf. també, tanmateix, *op. cit.*, pp. 502-506; trad. cit., pp. 464-468: apartat 5 del cap. 24).

¹⁷⁰ Com a «doctrina» o sistema «de les categories» intitula Bloch mateix l'àmplia exposició que configura la part fonamental del volum: *Experimentum mundi*, GA 15 (1975), pp. 81-264 (traducció francesa: *Experimentum mundi*, ed. cit., pp. 77-254): «Grups i centres d'una doctrina de les categories».

¹⁷¹ Glossem, així, el subtítol del volum, i aprofitem l'ocasió per justificar la nostra versió de *Herausbringen* per «esbrinament». El traductor francès (*Experimentum mundi*, trad. cit., p. 256, n. 4) ha justificat la seva opció a favor del terme «*élaboration*» (d'*elaborare*), una opció perfectament raonable i encertada. Tanmateix, creiem que l'accentuació que Bloch vol donar al terme *Herausbringen* és més aviat teòrica, per bé que lligada intrínsecament a la dimensió pràctica; i creiem que la imatge de l'esbrinar i l'esbrinament, en català, recull aquesta idea i aquesta jerarquia de significats.

¹⁷² Bloch sempre defensà la sistematicitat com a senyal d'autèntica filosofia (cf. *supra*, n. 169), tot subratllant alhora el caràcter obert que aquesta sistematicitat ha de tenir. En això criticava el sistema hegelian: no en tant que sistema, sinó pel fet d'ésser un sistema amb pretensions de definitivitat i exhaustivitat, un sistema no obert al futur, al procés o a l'encara-no sempre present en tot present i en tot futur.

¹⁷³ *Experimentum Mundi*, GA 15 (1975), pp. 83-114 (traducció francesa: *Experimentum mundi*, ed. cit., pp. 80-110): «Temps i espai, com a categories de la dimensió (categories de l'enquadrament)» (caps. 20-26).

¹⁷⁴ *Op. cit.*, pp. 115-149 (trad. cit., pp. 111-142): «Causalitat, finalitat, substancialitat latent, com a categories projectivament objectivants (categories de transmissió)» (caps. 27-31).

tació (qualitat-quantitat, arquetip i *eidos* de l'expedició, alteritat i alteracionalitat)¹⁷⁵; el de les categories, diguem-ne, de la «cosmo-comunitarietat», o inter-centracions (categories sectorials —natura i història, l'humà: moral, art, religió— i categoria principal: l'esbrinament d'un principi)¹⁷⁶; i, finalment, el grup de les categories de la realització (teoria-praxi, *experimentum mundi*, veritat-praxi contra el nihilisme)¹⁷⁷. Tots aquests grups són definits, crípticament, com aproximacions concèntrico-sintètiques, si val a traduir així el *Drehung/Hebung* alemany¹⁷⁸; i, en tot cas, no es tracta tant d'una quintuple catalogació de nivells de realitat com d'un esguardar un únic objecte —la realitat mateixa— des de cinc perspectives diverses, també aquestes com a concèntriques i com més va més sintètiques, però mai no separables del tot¹⁷⁹. Aquest gran conjunt, fonamental en el volum —n'ocupa les dues terceres parts—, el precedeixen quatre apartats més (o conjunts de capítols) de caràcter més aviat introductori o justificatiu de la sistematicitat categorial que seguirà¹⁸⁰; tanmateix, l'obscuritat i dificultat del text és cosa comuna a totes les pàgines i parts del volum. I potser és aquesta característica —accentuada aquí— la que provoca, encara més que no en altres volums, una darrera intranquil·litat en el lector: la d'una radical incertesa sobre el sentit, l'abast i la transcendèn-

¹⁷⁵ *Op. cit.*, pp. 150-171 (trad. cit., pp. 143-164): «Configuracions (figures de l'expedició) com a categories de la manifestació: llur pluralisme, i llur mesura i objectiu» (caps. 32-35).

¹⁷⁶ *Op. cit.*, pp. 172-238 (trad. cit., pp. 165-229): «Sectors i principi, com a categories de la cosmo-comunitarietat (*kommunizierende Kategorien*) (inter-centracions); època, esfera, normes de valor en els sectors moral, estètic, religiós i de la natura» (caps. 36-45).

¹⁷⁷ *Op. cit.*, pp. 239-264 (trad. cit., pp. 230-254): «Darrera aproximació concèntrico-sintètica com a realització: teoria-praxi» (caps. 46-49). Tot i no recollir-la cada vegada, a tots els apartats anteriors hi havia la caracterització prèvia d'«aproximació concèntrico-sintètica» [*Drehung/Hebung*], per bé que sols en aquest cas aquesta caracterització pertanyia sintàcticament al títol de l'apartat).

¹⁷⁸ El traductor francès ha optat per «*rotation/élévation*», més literal. Creiem que la nostra perifrasi recull millor el sentit de la imatge/concepte de Bloch. D'altra banda, ja a propòsit d'*El principi esperança* (cf. *supra* n. 95), ens servíem de l'expressió per caracteritzar el mètode d'investigació blochià: un mètode no rectilini-demostratiu, sinó d'aproximació per successives passades al voltant de l'objecte estudiat.

¹⁷⁹ La causalitat i la finalitat, per exemple, són tan poc alienes a la *quantitat* i a la *qualitat* (parells categorials, tanmateix, que centren el primer i el segon grups de categories abans consignats) com es troba íntimament lligat a la constitució de les *normes valoratives* el problema de la relació teoria-praxi (centres respectius, aquella i aquest, dels grups categorials esmentats, tercer i quart).

¹⁸⁰ Aquests apartats són: «Introducció.-Aproximació concèntrica, més enllà de l'immediat» (*Experimentum Mundi*, GA 15 [1975], pp. 13-31; traducció francesa: *Experimentum mundi*, ed. cit., pp. 11-29; caps. 1-6); «L'expressió lògica com a coneixement pre-formant» (*op. cit.*, pp. 32-48; trad. cit., pp. 30-46; caps. 7-9); «Cognoscibilitat categorial segons el pre-formant lògic» (*op. cit.*, pp. 49-68; trad. cit., pp. 47-65; caps. 10-14; i «Determinació fonamental sintetitzadora: les dimensions tèlica, lògica i material en les categories» (*op. cit.*, pp. 69-79; trad. cit., pp. 66-76; caps. 15-18).

cia que el pensament de Bloch pugui tenir per a nosaltres ¹⁸¹. Cal, tanmateix, agrair un cop més l'esforç del traductor francès de l'obra per fer-nos l'estil i la terminologia de Bloch, sempre difícils, també sempre més entenedors i propers ¹⁸².

16. *Tendència - latència - utopia*: escrits datables entre el 1907 i el 1977. *Tendenz - Latenz - Utopie*. Ergänzungsband zu GA (= GA 17 [1978]), 422 pp.

Com a volum complementari («d'ampliació») de la *Gesamtausgabe*, té sens dubte aquí el seu lloc de presentació ¹⁸³. Tanmateix, com que fóra assimilable a qualsevol dels tres volums d'*Escrits* (polítics, filosòfics o literaris) —motiu pel qual podia haver-se titulat *Escrits diversos*—, no hi havia cap problema a mantenir l'ambivalència del seu títol original ¹⁸⁴. Quant als escrits aquí recopilats, n'hi ha un de característiques prou singulars i que obre el volum: es tracta del *Diari* redactat per Bloch a partir de la mort, el 1921, de la seva primera esposa, Else ¹⁸⁵; tot un emotiu testimoniatge d'amor del jove Bloch i tot un homenatge *in memo-*

¹⁸¹ *Experimentum mundi* fa, en efecte, la impressió que Bloch no ha acabat d'explicitar-hi el seu pensament sistemàtic de fons (potser per por d'ésser titllat de sistemàtic en el sentit clàssicament pejoratiu del terme?) o que, malgrat la seva intenció, no ha pogut sistematitzar-hi d'una manera clara i inequívoca quelcom que no és sistematitzable: això és, el seu pensament (¿potser no és aquest sistematitzable, en tant que postula una síntesi entre materialisme marxista i herència religiosa o, dient-ho altrament, entre «ciència» del possible i funció utòpico-«imaginativa»?). ¿Caldrà, doncs, concloure que Bloch és una mena de vident, o un poeta profètic, més que un filòsof, en el sentit més modern del terme?, ¿un laic inspirat o un cantor messiànic del déu que existirà, del genuí i del «summum» que encara no són, més que no un pensador, sempre pretensiosament científic? ¿O és que potser Bloch no és més que un altre exemple del destí de qualsevol pensador que pretengui «esbrinar» en l'àmbit del darrer, en el tot de la realitat? (un darrer i una totalitat als quals no és permès d'accedir, atès que «ningú no pot saltar més enllà de la seva pròpia ombra», atès que un tot només és assolible sortint-ne i mai no ho és des de dins). En tot cas, el pensador de la *utopia concreta* de la utopia latent, però que arrela com a latència (i al·ludim així al títol del volum *Tendència - latència - utopia*) és un testimoni que no pot ésser ignorat per l'home d'avui que vulgui esguardar un demà bo.

¹⁸² Vegeu: Ernst Bloch, *Experimentum mundi. Question, catégories de l'élaboration, praxis* (trad.: Gérard RAULET), Payot, París 1981, 276 pp. Un cop més, en efecte, les notes del traductor són d'interès i utilitat, i la llibertat en els girs i perífrasis amb què hom tradueix el dens, lacònic i sovint massa críptic llenguatge blochià mai no traeix el sentit de l'original, ans el fa més palès i, així, li fa justícia.

¹⁸³ Per això ens hem permès d'abreujar bibliogràficament la referència al volum amb la sigla: GA 17 (1978), per bé que no hagi estat incorporat amb cap número a la *Gesamtausgabe*.

¹⁸⁴ Aquest pot significar alhora *Utopia de la tendència i de la latència* (és a dir: utopia de la tendència latent, o utopia de la latència tendencial) i *Tendència - latència - utopia* (això és: tendència, latència, utopia).

¹⁸⁵ *Tendenz - Latenz - Utopie*, GA 17 (1978), pp. 11-50: «Llibre recordatori d'Else Bloch -von Stritzky (+ 2-1-1921)».

riam tributat per un Bloch que devia sentir-se no gaire lluny de la mort ¹⁸⁶. Tota la resta d'escrius són reunits sota el títol que dona nom al volum, i formen sis grups temàtics diferents: el primer, introductori, a part breus notes dels primers anys del segle, inclou cinquanta pàgines de la tesi doctoral de Bloch, del 1908, sobre Rickert i la teoria del coneixement ¹⁸⁷; el segon insisteix en el problema epistemològic, amb escrits majoritàriament dels anys trenta ¹⁸⁸; i poc més posteriors són els escrits del tercer grup, de tema cultural ¹⁸⁹; el quart grup, sobre teoria-praxi, reuneix escrits que són, la majoria, dels anys setanta ¹⁹⁰; el cinquè, amb aportacions des del 1935 fins al 1975, explora el tema prototípicament blochià de la relació entre matèria i esperança ¹⁹¹; i el darrer grup recull, fins on queda interrompuda, la tasca a què Bloch es dedicava quan el sorprené la mort, i que consistia a fer tot un replantejament de la història de la filosofia des de la perspectiva de configuracions de models ¹⁹². D'acord amb la mateixa «nota final» del volum, aquest ha volgut recollir els següents tipus d'escrius: primers esbossos de temes després desenvolupats, notes i apunts de qüestions noves (com fóra ara el cas del grup final d'escrius) i documents relatius a confrontacions o a preses de posició polítiques i socials ¹⁹³. Del volum, tanmateix, volem destacar les ja consignades dues grans aportacions del «memorial» d'Else von Stritzky i de la tesi doctoral de Bloch ¹⁹⁴. Però mereixen també una menció molt espe-

¹⁸⁶ Bloch es decideix, a noranta-un anys, a publicar aquella antiga evocació de la seva primera esposa (a la qual havia dedicat *Thomas Münzer, teòleg de la revolució*); i ho fa en un volum (que en publicar-se resultà ja pòstum), el qual decideix, alhora, dedicar (com també havia fet ja amb altres) a la seva darrera esposa, Karola, «que salvà l'home i la seva obra enfront dels nazis» (*Tendenz - Latenz - Utopie*, GA 17 [1978], p. 5). En canvi, de la seva segona esposa no hi ha cap referència en tota la *Gesamtausgabe*.

¹⁸⁷ *Op. cit.*, pp. 53-107. La tesi doctoral ocupa *ibid.*, pp. 55-107.

¹⁸⁸ *Op. cit.*, pp. 108-156.

¹⁸⁹ *Op. cit.*, pp. 157-184.

¹⁹⁰ *Op. cit.*, pp. 185-245.

¹⁹¹ *Op. cit.*, pp. 246-398. D'aquest notable conjunt cal remarcar els textos de les pp. 250-260 i 260-264 que corresponen a sengles aportacions (que poden remuntar-se a l'exili de Praga, el 1936) de l'època en què s'originà el volum d'*El problema del materialisme*, del qual, doncs, foren complementàries (i ho foren no sols aquestes dues, sinó àdhuc totes les aportacions incloses en aquest conjunt).

¹⁹² *Tendenz - Latenz - Utopie*, GA 17 (1978), pp. 399-417. Es tracta d'aportacions (en l'elaboració de les quals la mort sorprené l'autor) que comportaven gairebé tota una reelaboració de les lliçons sobre història de la filosofia —publicades en el volum corresponent d'*Intermons en la història de la filosofia*—, reelaboració iniciada el mateix 1977 i recollida com a cloenda del volum.

¹⁹³ *Tendenz - Latenz - Utopie*, GA 17 (1978), p. 420. La nota és de Burghart Schmidt (que ja ajudà Bloch a enllestir el volum d'*Experimentum mundi*: cf. *supra*, n. 168) i Beat Dietschy (col·laboradora en la preparació de les *Leipziger Vorlesungen zur Geschichte der Philosophie*: cf. *supra*, n. 129), recopiladors dels materials que Bloch havia estat preparant fins al moment de morir.

¹⁹⁴ Cf. *Tendenz - Latenz - Utopie*, GA 17 (1978), pp. 11-50 i 55-107, respectivament.

cial, entre altres, tres escrits concrets: el primer, del 1930, presenta la sensibilitat, el pensament i la praxi no com a elements antitètics, sinó com a estadis del coneixement ¹⁹⁵; el segon, «sobre la mort, la immortalitat i la supervivència», correspon a una entrevista de 1969 ¹⁹⁶; i el tercer, de temàtica molt peculiarment blochiana, es refereix a la funció utòpica del materialisme i va ser originat com a allocució radiofònica el 1971 ¹⁹⁷. Com els dos darrers, gairebé la meitat dels escrits recollits en el volum corresponen a entrevistes, conferències o exposicions radiades i, així, posseeixen ja un cert caràcter públic ¹⁹⁸. N'hi havia fins i tot de publicats també en llibres ¹⁹⁹, i àdhuc n'hi ha una petita mostra traduïda al castellà ²⁰⁰.

¹⁹⁵ *Op. cit.*, pp. 121-129.

¹⁹⁶ *Op. cit.*, pp. 308-336.

¹⁹⁷ *Op. cit.*, pp. 265-285.

¹⁹⁸ De les 410 pàgines del volum corresponents a textos blochians, 192 són ocupades per entrevistes, conferències o exposicions radiofòniques tingudes o fetes per Bloch el 1937 i el 1938 i entre el 1964 i el 1975: cf. *Tendenz - Latenz - Utopie*, GA 17 (1978), pp. 158-164 (1937), 165-171 (1938), 336-349 i 350-368 (1964), 194-209 (1965), 286-300 (1966), 185-187 i 360-380 (1967), 308-336 (1969), 228-233 (1970), 265-285 (1971), 187-194 i 233-245 (1972), 209-220 i 220-228 (1974) i 391-398 (1975). Es tracta de tot un testimoniatge de l'activitat pública que realitzà un home que, des del 1965, havia deixat enrere els vuitanta anys.

¹⁹⁹ Així, per exemple: *op. cit.*, pp. 158-164 («Avantgarde und Vorkfront», 1937), 165-171 («Die Kunst zu erben», 1938) i 194-209 (Über ungelöste Aufgaben der sozialistischen Theorie», 1965), publicats els dos primers en el volum d'homenatge a Bloch als seus noranta anys (*Ernst Blochs Wirkung. Ein Arbeitsbuch zum 90. Geburtstag*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1975, pp. 188-194 i 195-200, respectivament) i el tercer en el col·lectiu *Über Ernst Bloch* (Suhrkamp —Edition Suhrkamp 251—, Frankfurt am Main 1967, 1971³, pp. 82-103).

²⁰⁰ Vegeu: Ernst BLOCH, «Indignación nacida de la dignidad humana», en: Alfred HÄSLER, *El odio en el mundo actual*, Alianza Editorial (libro de bolsillo 443), Madrid 1973, pp. 13-23; d'aquestes, les pp. 13 i ss. i 15 i ss. corresponen als pocs fragments de la conversa Bloch-Häslér (íntegrament traduïda) recollits a *Tendenz - Latenz - Utopie*, GA 17 (1978), pp. 185-187: «Hass oder Zorn?».